

Перекладач: Микола Бажан

Моцарт і Сальєрі

Сцена I

Кімната.

Сальєрі

Всі кажуть: правди на землі нема,
Та правди й вище теж нема. Мені
Це ясно так, немов звичайна гама.
Родився я з любов'ю до мистецтва;
Іще дитям, коли із високості
Звучав орган у давній церкві нашій,
Я слухав пильно — і солодкі сльози
Несамохіть з очей моїх текли.
Пусті забави рано я покинув;
Не зв'язані з музикою науки
Мені обридли; вперто і гордливо
Я зрікся їх, музиці я одній
Віддався весь. Важкий лиш перший крок,
Нудна лиш перша путь. Я подолав
Усі знегоди ранні. Ремесло
Поставив я підніжжям для мистецтва;
Ремісником зробився: набули
Покірливу, суху рухливість пальці,
А вухо — певність. Звуки я вмертвив,
Неначе труп, розтяв музику. Звірив
Гармонію на алгебрі. Тоді
Насмілився, досвідчений в науці,
Віддатися розкошам творчих мрій.
Я став творить; але таємно й нишком,

Не сміючи ще марити про славу.
Бувало так, що в келії німотній
Сидівши кілька день без сну та їжі,
Зазнавши захвату і сліз натхнення,
Свій труд палив і холодно дививсь,
Як мисль моя і звуки, що родив їх,
Палаючи, з легким димком зникали.
Що я кажу? Коли великий Глюк
Відкрив для нас незнані таємниці
(Привабливі, глибокі таємниці),
Чи я не кинув те, що знав колись,
Що так любив, у що так палко вірив,
Чи вслід за ним бадьоро не пішов,
Покірливий, мов мандрівник, якого
На путь правдиву спрямував зустрічний?
Напруженим, усталеним зусиллям
Я врешті у безмежному мистецтві
Досяг високих ступенів. І слава
Мені всміхнулась; я в серцях людей
До власних творів виявив співзвучність.
Я був щасливий: я втішався мирно
З труда свого, із успіху та слави,
Також з трудів і успіху моїх
Товаришів у чарівнім мистецтві.
Ні! я ніколи заздності не знав,
Ніколи! — ні тоді, коли Пуччіні
Вмів полонить слух диких парижан,
Ані тоді, як вперше я почув
До "Іфігенії" вступні акорди.
Хто скаже, що Сальєрі гордий був
Хоч коли-небудь заздрісником ницим,
Гадюкою, розчавленою людом,
Яка гризе пісок та пил в безсиллі?
Ніхто!.. А нині — сам скажу — я нині
Став заздрісний. Я заздрю; і глибоко,

І боляче так заздрю я.— О небо!
Де ж правота, коли священний дар,
Коли безсмертний геній — не бланням,
Не саможертві, не палкій любові
І не труду дається в нагороду,
А осяває голову безумця,
Гульвіси марного?.. О Моцарт, Моцарт!

(Входить Моцарт).

Моцарт

Ага! побачив ти! хотів розважить
Я жартом несподіваним тебе.

Сальєрі

Ти тут! — Давно?

Моцарт

Ось тільки. Я тобі
Збирався дещо показати нове;
Але, проходячи повз корчму, враз
Почув я скрипку... Друже мій, Сальєрі!
Кумеднішого зроду ти не чув...
Сліпий скрипаль так вигравав старанно.
Voi che sapete¹ грав собі. Чудово!
Не витерпів, привів я скрипаля,
Почастувати тебе його мистецтвом.
Ввійди!

Входить сліпий дідусь із скрипкою.

Із Моцарта що-небудь нам!

Старий грає арію з Дон-Жуана;

Моцарт регоче.

Сальєрі

І ти сміятись можеш?

Моцарт

Ах, Сальєрі

Невже і сам ти не смієшся?

Сальєрі

Ні.

Мені не смішно, як маляр нікчемний
Мені бруднить Мадонну Рафаеля,
Мені не смішно, як ганебний блазень
В пародії глузує з Аліг'єрі.
Іди, старий.

Моцарт

Стривай-но: ось тобі,
Пий за моє здоров'я.

Старий виходить.

Ти, Сальєрі,
Не в добрім дусі щось. Прийду до тебе
Я іншим часом.

Сальєрі

Щось же ти приніс?

Моцарт

Ні — так, дрібницю. Уночі недавно,
Коли мене безсоння все томило,
У голові з'явились дві, три мислі.
Оце накидав їх. Твоєї думки
Спитать хотів, але тепер мені
Не радий ти...

Сальєрі

О, Моцарте, коли,
Коли ж тобі не радий я? Сідай;
Я слухаю.

Моцарт

(за фортепіано)

Нехай в твоїй уяві
Постане... хто? Ну, я — молодший трохи,
Закоханий — не надто, а ледь-ледь,—
Красуня тут, чи друг — такий, як ти —
Веселий я... І раптом: нагла тьма,
Мара з труни, чи інше щось подібне...
Ну, слухай же.

(Грає).

Сальєрі

Ти з цим до мене йшов
І міг спинитися побіля корчми
І слухать скрипаля сліпого! — Боже!
Ти, Моцарте, не гідний сам себе.

Моцарт

Що ж, добре?

Сальєрі

О, яка глибочина!
Яка сміливість і яка доладність!
Ти, Моцарте, є бог, але не знаєш
Цього ти сам. Я знаю, я.

Моцарт

Хай так...
Та божество моє вже зголодніло.

Сальєрі

Послухай: пообідаємо разом
У корчмі Золотого Лева.

Моцарт

Добре;
Я згоден. Ось додому лиш піду
Сказати жінці, щоб мене з обідом
І не чекала.

(Виходить)

Сальєрі

Жду тебе, гляди ж.
Ні! долі власній більше я не можу
Противитись: приречено мені
Його спинить,— інакше ми загинем,
Ми всі, жерці музики, не один
Лиш я з моєю славою глухою...
Яка користь, що Моцарт буде жить
І досягне височини нової?
Чи піднесе він тим мистецтво? Ні;
Воно впаде ізнов, коли він зникне:
Наступника він не залишить нам;
Що в нім за користь? Наче херувим,
Він декілька приніс нам співів райських,
Щоб, збуривши безкриле поривання
В нас, дітях праху, одлетіти геть!
Так одлітай же! Що скоріш, то краще.
Отруту цю, останній дар Ізори,
Я вісімнадцять літ ношу з собою —
Відтоді часто я вважав життя
За рану нестерпучу, був я часто
Із безтурботним ворогом на учті,
Але ніколи шепоту спокуси
Не слухав я, хоч я не боягуз,
Хоч глибоко образу почуваю,
Хоча життя й немиле. Я вагавсь.
Як смерті палко я жадав тоді!

Що вмерти? Думав: може, це життя
Ще дасть мені негадані дари;
Можливо, я ще звідаю і захват,
І творчу ніч, і радощі натхнення:
Можливо, нам сучасний Гайден дасть
Великий твір — порозкошую ним...
Частуючи ненависного гостя,
Гадав я: може, ще лютіший десь
Знайдеться ворог, ще лютіша кривда
На мене вдарить з гордих верховин —
Ізорин дар тоді не згине марно.
І сталося так! і ворога свого
Я тут знайшов, і цей сучасний Гайден
Мене чудовим захватом пойняв.
Тепер — пора! кохання тайний дар
Нехай перейде нині в келих дружби!

Сцена II

Окрема кімната в корчмі; фортепіано.

Моцарт і Сальєрі за столом.

Сальєрі

Чому сьогодні хмурий ти?

Моцарт

Я? Ні!

Сальєрі

Що, Моцарте, смутить тебе сьогодні?
Обід добірний, славне і вино,
А ти мовчиш і хмуришся.

Моцарт

По правді,
Мій Requiem мене турбує.

Сальєрі

А!
Ти компонуєш Requiem? Давно вже?

Моцарт

Щось тижнів зо три. Та чудна пригода.
Тобі не повідав я?

Сальєрі

Ні.

Моцарт

Тож слухай:
Тому три тижні я вернувся пізно
Додому. Кажуть, що приходив хтось
Удень по мене. Чом, і сам не знаю,
Але всю ніч я думав: хто б то був?
І нащо я йому? Назавтра знову
Заходив він і не застав мене;
На третій день я хлопчика свого

В кімнаті бавив. Кликнули мене;
Я вийшов. Чоловік, увесь у чорнім,
Почтиво уклонившись мені,
Замовив Requiem і зник. Відразу
Я сів і став писати — і відтоді
Вже не з'являвся мій чорний чоловік;
А я і радий; жаль мені віддати
Мою роботу, хоч уже цілком
Готовий Requiem. Проте я...

Сальєрі

Що?

Моцарт

Мені признатись соромно...

Сальєрі

У чому?

Моцарт

Вночі і вдень спокою не дає
Мені той чорний чоловік. За мною
Він скрізь, мов тінь, женеться. От і зараз
Мені здається, з нами третій він
Сидить.

Сальєрі

Та годі! що за страх дитячий?
Розвій химерну думу. Бомарше
Казав було: "Послухай-но, Сальєрі,
Коли тебе обсядуть чорні мислі,
Шампанського ти пляшку відкоркуй,
Чи почитай "Весілля Фігаро".

Моцарт

А! Бомарше — дружив-бо він з тобою;
Для нього ти Тарара написав,
Чудесну річ. Там є один мотив...
Його наспівую, коли щасливий...
Ла-ла-ла-ла... Чи то, Сальєрі, правда,
Що Бомарше когось був отруїв?

Сальєрі

Не думаю: він надто був кумедний
Для ремесла такого.

Моцарт

Він же геній,
Як ти, як я. А геній і злочинство
Дві речі несумісні. Чи не правда?

Сальєрі

Ти думаєш?

(Кидає отруту в склянку Моцарта).

Ну, пий же.

Моцарт

За твоє

Здоров'я, друже, і за щирю спілку,
Яка єднає Моцарта й Сальєрі,
Цих двох синів гармонії.

(П'є).

Сальєрі

Стривай,

Стривай, стривай!.. Без мене випив!.. сам?

Моцарт

(кидає серветку на стіл)

Ну, ситий я.

(Іде до фортепіано).

Послухай же, Сальєрі,
Мій Requiem.

(Грає).

Ти плачеш?

Сальєрі

Я ці сльози

Уперше люю: і боляче й приємно,
Мов я звершив обов'язок тяжкий,
Немов одсік ножом цілющим шмат
Недужий тіла!.. Моцарте, ці сльози...
Не помічай їх. Грай же, поспішай
Ще звуками мені наповнить душу...

Моцарт

Коли б усі так почували силу
Гармонії! та ні: тоді б не міг
І світ стояти, бо ніхто б не дбав
Про справи життєві, низькі й буденні;
Всі віддалились би вільному мистецтву.
Нас мало обраних, щасливців вільних,
Які користь огидну відкидають,
Єдиного прекрасного жерці.
Чи так? Та ніби занедужав я,
Мені щось важко; я піду, засну.
Прощай же!

Сальєрі

До побачення.

(Сам).

Заснеш

Надовго, Моцарте! Що, як правий він,
І я не геній? Геній і злочинство —
Дві речі несумісні. Ні, неправда:
А Бунарроті? чи це тільки байка

Юрби тупої — і не був ніколи
Убивцею створитель Ватікану?

1830

1 Ви, що знаєте (італ.).